

Mahambet Ötemisuli ve XIX. Yüzyılda Kazak Türklerinin Ayaklanması

Ayabek Bayniyazov*

Rus Çarı, Kazak Türkleri arasında “parçala ve idare et” gibi sömürgecilik politikasına engel olarak gördüğü o devirdeki Kazakların devlet yapısı olan hanlık yönetim sistemini ortadan kaldırmak istemesine rağmen, 1801’li yıllardan itibaren Batı Kazakistan’da, Küçük Cüz Kazak Türklerinden Bökey Sultan’a İdil ve Yayık nehirlerinin arasında Bökey Ordası’nın veya Bökey Hanlığı’nın kurulmasına izin verir. Rus Çarı, Kazak Türkleri arasından kendi çıkarlarına göre hareket eden idarecileri savunur ve yükseltirdi. 1812’de Bökey Sultan’a Han rütbesi verilmesinde de onun Çarlık yönetimine karşı hareket etmeyeceği hesabı vardır. Bu konuda Füsun Kara (2017), Orenburg’u merkez edinen Ruslar orada kurdukları umumî valilik ile Kazakistan topraklarında yeni idari düzenlemelerde bulunduğunu, eskiden veraset yoluyla başa geçen Kazak liderlerini artık Ruslar kendileri tayin etmeye başladığını ve tayinleri yaparken de kendilerine körü körüne itaat edecek şahısları seçtiğini söylemektedir (Kara 2017: 208). Çarlık yönetimle arası iyi olan Bökey Han, 12 Mayıs 1815’de vefat edince tahta varis olarak onun oğlu Cangir (Cihangir) oturtulur. Cihangir’in yaşı küçük olduğundan (14 yaş) erginlik yaşına gelinceye kadar halkı Şığay Sultan yönetir. Bökey Han, Sığay Sultan ve Cangir Han da Çarlık yönetiminin reformlarını Kazak toprağında uygulayan Bökey Hanlığı’nın yöneticileridir (Geniş bilgi için bkz: Kara 2007: 250-261).

Adı geçen Hanlar döneminde, XIX. yüzyılda Çarlık Rusya’da olduğu gibi mülkler kişilerin üzerine yazılıp özelleştirilmeye başlanır. Böylece toprak sahipleri ortaya çıkmaya başlar. Verimli topraklar Kazaklardan alınarak Rus göçmenlerine verilmeye başlanır. Bunun yanı sıra kalelerin inşası da Kazakların geleneksel yaşam alanlarını daraltır. Buna karşı koymaya çalışanlar en ağır şekilde cezalandırılır. Özellikle Jangir Han, en verimli yaylaları, en verimli toprakları sultanlara, din adamlarına, kendisine hizmet edenlere, akrabalarına dağıtır. En büyük payı da kendisi alır. Bu konuda Mambet Koygeldiyev (2004), Çarlık yönetimin güvenine sahip olan Cangir Han’ın Kazak toplumunda yıllardır süregelen otlağı ortak

* Prof. Dr., Ardahan Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ardahan/ TÜRKİYE, ayabekbainiyazov@ardahan.edu.tr ORCID: 0000-0002-9603-1332

kullanma geleneğini tamamen yok ettiğini söylemektedir. 1823’de han tahtına oturduğunda Bökey Ordası’ndaki otlığa elverişli 6.500.000 desyatınlik arazinin bizzat 400 bin desyatını Cangir Han’a aitti (Koygeldiyev 2004: 122). Bu durum Kazaklar arasında memnuniyetsizliğe yol açıp ayaklanmanın çıkmasına neden olan sebeplerden biriydi. Bökey Hanlığı’nda çıkan isyan Kazak Türklerinin Rus sömürgeciliğine karşı gösterdiği ilk ulusal kurtuluş mücadelesi değildi. Küçük Cüz Kazakları arasında çıkan ve 14 yıl süren (1797-1783) Sırım Datulu önderliğinde bir ayaklanma ve İsatay Taymanulı ve Mahambet Ötemisulı’nın önderlik ettiği isyandan hemen sonra Orta Cüz topraklarında başlayan (1838-1847) ve Kuzey ve Güney Kazakistan’ın büyük bir kısmını kapsayan, bazı dönemlerde ayaklanan insanların sayısı 25 bini bulan Kenesarı Kasımulı Han liderliğinde bir ulusal kurtuluş hareketleri daha vardı (Valikhanov 2007: 96).

1836-1838 yılları arasında yer alan İsatay Taymanov’un Bökey Ordası’ndaki halk ayaklanması toprağın daralmasından ve Kazak Hanlarının tutumu ile Çar Rusyası’nın sömürgeciliğe karşı çıkan bir halk davasıdır (Mahambet 2007: 117-204). Mahambet Ötemisulı da bu ayaklanmayı dile getiren, ayaklanmanın çağrıcısı ve İsatay’ın en yakın arkadaşıdır. O, 1804 yılında Batı Kazakistan’da, Orda ilçesi, Beketay kumu köyünde dünyaya geldi. Mahambet, gençliğini Han Sarayında geçirdi. Bir süre Cangir Han’ın sarayında hizmet etti. 1824-1828 yılları arasında Orınbor’da Jangir Han’ın oğlu Zülqarnayn’ın yanında kaldığında Rusça öğrendi, kendini geliştirdi. Arapça ve Rusça’yı iyi bilen Mahambet’i Cangir Han kendisini övecek, sözünü söyleyecek şair olarak gördü. Fakat Ötemisulı, Han Sarayı’ndaki haksızlığı görünce Cangir Han’a karşı geldi ve mücadeleye girişti. Jangir’in emirlerine uymadığı için saraydan sürüldü (Mağavin 1989: 179-196).

Mahambet, Kazak topraklarını istila etmeyi amaçlayan, verimli topraklara askeri kaleler – Orınbor, Oral, Elek, Berdenki – inşa ederek yerleşmeye başlayan Rus Çarı’nın siyasetine ve bu amacını gerçekleştirmek için kukla gibi kullanılan Kazak Hanları ile Sultanlarına karşı halkı uyandıran, açıkça silahlı ayaklanmaya çağırın ilk Kazak şairidir (Kayıp 2003: 88). Bu konuda Kazak Edebiyatı ders kitabında edebiyat araştırmacısı Kajım Jumaliyev’in önsözü ile başlayan Mahambet şüirleri öğrencilere şu satırlarla anlatılmaktadır:

“Mahambet Ötemisulı, alev gibi yanan şair, hem 1836-1841 yılları arasında Batı Kazakistan’daki istilaya (Rus istilas) karşı halk ayaklanmasının öncüsü. Onun özgürlüğü, eşitliği arzulayan; halkının derdini dile getiren kılıç gibi keskin şüirleri ayaklanmanın sloganı olmuş ve askerin yüreğini uyandırıp coşturmuştur. Onun şüirlerinin kudretli gücü bu güne kadar okuyucularını duygulandırır; genç nesle halkını, vatanını sevmesini öğretir” (Amanov vd. 1996: 106-108). Burada da

görüldüğü gibi Kazak Türkleri küçük yaştan çocuklarını Mahambet şiiirleriyle yetiştirmektedirler.

Mahambet ismi bu ayaklanmayla bağlantılı olarak bütün yurtta duyuldu. Şiiirlerinde kendisini, arkadaşlarını ve o devirdeki tarihi süreci şairane bir üslupla tarif eder. Onun şiiirleri halka büyük moral verir. Mahambet şiiirleri canlı tarihtir. O, şiiirlerinde savaşın yapıldığı yerleri, isyana katılan boyların ve bahadırların adlarını, yiğitlerin o sıradaki ruh hâlini, haklı olduklarına inandıkları bu kutsal savaşta o güzel topraklarını ne pahasına olursa olsun haksız sahiplenenlerden geri alacaklarını, düşmanın bunları görünce ne hâllere düştüğünü vb. dile getirir. “Savaş” adlı şiiirinde Beketay Kumu’nda geçen çatışmayı şöyle anlatır:

Asker jiyip attandıq,
Beketay edi turağım.
Ayğaylap jawğa tiygende
Ağatay-Beriş – uranım.
Beketay qumğa el qonıp,
Baybaqtı Jünis attandı,
Qosluwğa dem bolıp.
“Qudayladı” han ulı,
İzdegen jawı biz bolıp.
Jaw qarası körindi,
Jiyılğan äsker bülindi.
İsatay – başşı, men – qosşı.
İsataydıñ sol künde
Aqtaban atı astında,
Duwlığası basında.
Zığırdanı qaynaydı,
Astuna mingen Aqtaban
Aq bökendey oynaydı...

Asker yığıp atlandıq,
Beketay idi durağım.
Nara atıp düşmana saldırdığımızda
"Ağatay Beriş!" idi uranım.
Beketay Kumu’na yerleşen,
Baybahlı Cünis atlandı,
Koşulup destek için.
Allah dedi han oğlu,
Düşman bildiği bizleri.
Düşmanın gölgesi göründü,
Han askeri dağıldı.
İsatay öncü, ben yaveri.
İsatay'ın o günde
Aktaban atı altında,
Tolgası başında.
Öfkesi kabarıyordu,
Üstüne bindiği Aktaban at
Ceylan gibi yerinde duramıyordu...¹

Mahambet doğaçlama şiiir söyleme yeteneğine sahip olan bir şairdir. “Savaş” şiiirinde çatışmanın Beketay Kumu’nda geçtiğini, düşmanlarına Ağatay-Beriş diye atalarının ruhuna sığınarak nara attığını, Baybaktı boyundan olan Cünis bahadırın

1 Mahambet Ötemisulı, Bağımsızlığa Adanan Ömür: Mahambet Ötemisulı, çev. Orhan Söylemez, Ayabek Bayniyazov, Bengü Yayınları, Ankara 2016.

destek vermek için yola koyulduğunu, Han askerlerinin korku içinde “Allah Allah” diyerek telaşa kapıldığını, önderlerinin de İsatay Taymanov, kendisinin de İsatay’ın sağ kolu olduğunu ve savaşmaya hazırlıklı gelen İsatay’ın Aktaban adlı güçlü atının olduğunu vs. halkın kolay anlayacağı ve ezberleyeceği bir dilde anlatır.

Mahambet ayaklanmaya başından sonuna kadar katılıp halkı arkasına alabilen savaşçı kimliğine sahip bir şairdir. O, kahramanlık yapmakla kalmamış, bütün şiirlerinde kahramanlığı da anlatmıştır. Şiirleri halkın ölmez mirası haline gelmiştir. “Erewil atqa er salmay” (Sağlam Atı Eyerlemeden), “Kün Qayda?” (Gün Nerede?), “Muñayma” (Kederlenme) şiirleri halkı ayaklanmaya, mücadele etmeye çağırır. Bu şiirleri ayaklanmaya katılan halk kolunun sloganı olmuştur.

15 Kazan 1937’de İsatay Taymanulı iki bin askeriyle Han Sarayı’nın etrafını sarmıştır. Onun Cangir Han’ı hâlâ yola getireceğim ümidi vardır ve bu yüzden yanındaki Mahambet, Übi, Tanatar ve Qabilanbay gibi en yakın arkadaşlarının söylemelerine rağmen saraya saldırmalarına izin vermemiştir. Bu da Çar askerlerinin yardıma yetişmesi için Cangir’e zaman kazandırmıştır. Böylece toplu, ağır silahlı Çar askerlerine karşı atlı isyancılar karşı karşıya gelmişlerdir. İsyancılar, bu durum karşısında geri çekilmek mecburiyetinde kalmışlar ve büyük bir yenilgiye uğramışlardır (Mahambet 2007: 149-150). İsatay Taymanulı 12 Temmuz 1938’de Qıyıl nehrinin boyunda Çarlık Rusya’nın gönderdiği cezalandırma hareketiyle olan kanlı savaşta ölmüştür (Kazaktar 1998: 96).

Araştırmacılar, doğaçlama şiir söyleyen Mahambet’in şiirlerinin içeriğine bakıp şiirlerinin nerede, ne zaman söylendiğini tahmin etmenin mümkün olduğunu söylemektedir (Kalijanov 2016: 116). Örneğin, edebiyat araştırmacısı Kajım Jumaliyev, Mahambet’in İsatay adına yazdığı “Ay, Mahambet, Joldasım” (Hey, Mahambet, Yoldaşım) şiirini 13 Aralık 1837 tarihinde İsatay ile Mahambet’in Yayık (Ural) nehrinin sol tarafına geçtikten sonra Karaköl ve Karabav’daki halka hitaben kendilerini tanıştırtırken söylediği şiir olabileceğinin altını çizmektedir (Jumaliyev 1979: 91). Burada Mahambet şiirlerinin tarihîliği, tarih açısından önemsenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Awır äsker qol ertip,
Jasqusqa barıp kirgende,
Arıstanday aqırğan
Aybatıma şıdamay,
Han balası jıladı - ay,
“Janımdı qıy” dep suradı-ay!
Aqköñil, añqaw jürekten,
Beremin dep, men turdım.
Kök bedewdi bawırlap,
Şabamın dep, sen turdın,
İsatay başı bilsin dep,
Awır äsker qol turdı

Büyük bir ordu yanıma alıp,
Jaskus’a gelip girince,
Aslan gibi gürleyen
Hiddetime dayanamayarak,
Han balası ağladı-hey,
“Canıma kıyma” diye yalvardı - hey!
Alçak gönüllü saf yürekle,
Hayatını vereyim diyen ben idim.
Kök yarış atı kırbaçlayarak,
Hepsini ezip keselim diyen sen idin,
Öncümüz İsatay bilir diye,
Büyük bir ordu duruyordu.

Tarihçi Mambet Koygeldi, Kazak toplumunda hanların ve yöneticilerin yüzüne açıkça kusurlarını yüzüne söyleme veya söyleyebilme geleneğinin eskiden beri var olduğunu ve Mahabet’ in de bunun en güzel örneğini söylediğinin altını çizmektedir (Koygeldiyev 2004: 130). Mahabet’in halk arasında çok yayılmış “Mahabettin Cangire Aytqanı” (Mahabet’in Cangir’e Söyleği) şiiri yediden yetmişe herkes tarafından ezbere bilinir.

Han emessiñ, qasqırsıñ,
Qas albastı basqırsıñ,
Dostarıñ kelip tabalap,
Duşpanıñ seni başka ursın!
Han emessiñ, ılañsıñ,
Qara şubar jılansıñ.
Han emessiñ, ayarsıñ,
Ayrı quyırq şayansıñ!

Han değılsin, aç kurtsun,
Allah kahretsin seni,
Dostların gelip başarısızlığına sevinisin,
Düşmanın seni gelip rezil etsin!
Han değılsin, belasın,
Kara yılansın.
Han değılsin, hilekarsın,
Çatal kuyruklu çiyansın!

Mahabet şiirlerinin baş kahramanı İsatay Taymanulı’dır. İsatay, ayaklanmanın önderidir. Mahabet’in “İsatay Degen Ağam Bar” (İsatay Adlı Ağam Var), “Arğımaqqa Oq Tiydi” (Arğımak Ata Kurşun Değdi), “Tarlanım” (Kartalım) adlı birçok şiirinde İsatay’ın edebi kişiliği, insanlığı, cesareti, kararlılığı, zekiliği gibi özellikleri etraflıca anlatılır, tasvir edilir.

Mahabet’in şiirle beraber “Şilterli Tereze”, “İsatay’ın Aqtabanı-Ay”, “Jayıq

Asuw”, “Qiyıl Qırğını”, “Jumır Qılış” ve “Qayran Narın” adlı küyleri de (melodi, ezgi) vardır (Mahambet 2007: 297-325).

Mahambet Ötemisuli'nın dili de kendi yaşadığı dönemin edebî dilini yansıtmaktadır. Mahambet, yüzyıllardan beri yaşayagelen halkın şiir sanatını, söz hazinesini ustaca kullanıp bize kadar taşıyıcı olmasından kaynaklı kullandığı dilde benzetmelere, kalıp sözlere, metaforlara ve atasözlerine bolca rastlanmaktadır. Bundan dolayı Mahambet şiirlerinde günümüz okuyucusuna yabancı gelen kelimelerin bulunması da doğaldır. Mahambet'in şiirlerindeki anlaşılması güç, eski kelimeler üzerindeki çalışmalar Kazak Dil Biliminde hâlâ güncelliğini kaybetmemiştir (Toktogul 2003: 39-48).

Mahambet, 1846 yılında 43 yaşında açık savaşta değil, Karaoy'daki evinde sofraya başında Baymahanbet Sultan'ın gönderdiği katil İkıl as ve arkadaşları tarafından öldürülmüştür.

Mahambet'in şiirleri halk arasında sözlü olarak yayılmıştır. Yayınlanması ise daha sonra gerçekleşmiştir. Mahambet'in şiirlerini onunla birlikte ayaklanmaya katılan şair Şerniyaz Jarılğasulı (1807-1868), Murat Mönkeulı (1843-1906) ve Iğılman Şörekulı (1876-1932) ezbere söylemiştir.

İlk defa 1908 yılında Kazan'da yayınlanan Murat Şair'in Ğumar Hacı'ya Söyledikleri adlı kitapta Mahambet'in yüzden fazla mısradan oluşan iki tolğawı yer almıştır. Bazı şiirleri de 1912 yılında Gabdolla Muştak'ın Orınbor'da yayınladığı Kazak Şairleri kitabında bulunmaktadır.

Mahambet'i ilk olarak tanıtmaya çalışan edebiyatçı Qajım Jumaliyev'dir. Qajım Jumaliyev Mahambet hakkında bilgi toplamak amacıyla halkın arasında sıkça araştırmalar yapmıştır. Neticede 1938 yılında Mahambet'in bir günlük ömrünü konu eden Ayqas (Mücadele/Savaş) uzun hikayesini (povest) yazmıştır. 1939 yılında Qajım Jumaliyev, Mahambet şiirlerini ayrı kitap olarak yayınlamış ve 1940 yılında da kendisinin hazırladığı 9-sınıfın Kazak Edebiyatı ders kitabında Mahambet şiirlerine yer vermiştir. 1948 yılında hacimli bir monografi yazmıştır.

Eserinde 19. yüzyılda Kazak Edebiyatı'nda tam bir insan tipini ortaya çıkaran ilk şairin Mahambet Ötemisuli olduğunu söylemiştir. Ayrıca bu çalışmasında şairin şiirlerini konu ve devir, dil ve yapı bakımından incelemiştir. Bu yüzden Kazak araştırmacıları, dünyaya Abay'ı tanıtan Muhtar Awezov, Mahambet'i de tanıtan Qajım Jumaliyev derler (Mahambet 2007: 297-325).

Mahambet'in halkın çıkarını düşünen kişiliği, Han'dan bile çekinmeyen karakteri,

yiğitliği, mücadeleyle dolu hayatı birçok ünlü Kazak yazarı, şairi ve sanat adamını etkilemiştir. Onlar da Mahambet'i tanımak ve halkına tanıtmak için kendi eserlerinde Mahambet'i konu edinmişlerdir.

1925 yılında Taşkent'te İğilman Şörekuli'nin İsatay ile Mahambet'in yiğitliğini destanlaştıran "İsatay-Mahambet" şiiri yayımlanmıştır. Bunun gibi Mahambet'in yiğitlik yanlarını, kahramanlık karakterini açmaya katkıda bulunan diğer şair Tayır Jarokov'dur. 1930 yılında "Orda Oqıyğaları" (Saray Olayları) ve "Narın" adlı iki uzun şiir yazmıştır. Çağdaş Kazak Şiiri'nde kahramanlık konusunu ele alıp Mahambet karakterini şiirlerine konu eden diğer şair de Juban Moldağaliyev'tir. Onun da "Kek" (Öç/Kin) şiiri ve "Mahambet Qabiri Basında" (Mahambet'in Kabri Başında) adlı şiirleri vardır. Türk Dünyasınca tanınmış şair Muhtar Şahanov'un da "Mahambettiñ Monologı" (Mahambet'in Monologu) adlı şiiri, Kadir Mırzali'nin "Mahambet" şiiri, Mukagali Makatayev'in "Aqbay Deytin Köl Eken" (Akbat Denen Gölmüş), "Avtograf" (Yazarın El Yazısı), "Mahambetter, Abaylar" (Mahambetler, Abaylar) şiirleri, Fariza Onğarsınova'nın "Almas Qılış" (Elmas Kılıç) şiiri mevcuttur. Düzyazıda da Mahambet konusu Kazak Edebiyatı'nda epeyce işlenmiştir. Qajım Jumaliyev'in "Ayqas" (Mücadele) adlı uzun hikayesi, Anvar Alimjanov'un "Mahambet'in Jebesi" (Mahambet'in Oku), N. Abutaliyev'in "Qayran Narın" (Hey Gidi Narın), Berqayır Amanşin'in "Mahambettiñ Semseri" (Mahambet'in Kılıcı) romanları ve Taken Alimkulov'un Karaoy adlı hikayesi onun hayatını konu edinen yazılardır. Taken Alimkulov hikayesinde, Mahambet'in ömrünün son zamanını ve nasıl öldürüldüğünü anlatır. Mahambet'in mezarı da Karaoy denen yerdedir. Hikâyenin adı da bununla ilgilidir. Karaoy, Batı Kazakistan'ın il merkezi Atırav'dan 40 kilometre uzaklıktadır (Baqtıyarova vd. 1986).

Ayrıca Mahambet hakkında yazılan dram eserleri Kazak Edebiyatı'nda önemli yer tutmaktadır. 1936 yılında ayaklanmanın 100. yılı münasebetiyle yazılan İlyas Cansügirulı'nın İsatay-Mahambet oyunu ile 1941-1943 tarihlerinde Gabdol Slanov'un Mahambet adlı oyununun ilk nüshası yayımlanmış, 1959 yılında gözden geçirilmiş son nüshası basılmıştır. Berqayır Amanşin'in de Jaqiya İsatayulı adlı tarihi dramı yayımlanmıştır. Resim sanatında da grafiker Maqum Qisameddinov çizdiği Mahambet resimleri için Ulusal Komsomol Gençlik Ödülü'ne layık görülmüştür. Ünlü antropolog Noel Şayahmetov, özel bir araştırma grubuyla gidip, Mahambet'in kabrindeki kafatasını inceleyerek buna göre yüz çehresini betimlemiştir (Baqtıyarova vd. 1986).

Sonuç olarak, İsatay Taymanulı ve Mahambet Ötemisulı önderliğindeki isyan Kazak Türklerinin, Çar yönetimi ile Kazak Hanlarının yürüttüğü baskıcı politikalar karşısında çıkardığı bir halk hareketidir. Kazak Türkleri eski gelenekselleşmiş düzenini bozan reformlara karşı toplumsal tepkide bulunmuşlardır. Burada Mahambet Ötemisulı ayaklanmanın gerçek çağrıcısı ve sesi olabilmıştır. Bunun yanısıra bildiride Kazakistan'da Mahambet Ötemisulı üzerinde yapılan çalışmalar, yazılan eserler ve bilimsel araştırmalar hakkında bilgi verilmiştir.

Gördüğümüz kadarıyla sanatın her dalında Mahambet ile ilgili çalışmalar yapılmıştır. Mahambet Kazak Türkleri için bir ilham kaynağıdır. Halk, Mahambet'in cesurca davranışlarını yeni nesle örnek göstermiştir ve göstermektedir. Mahambet her zaman gündemdedir. Şiirleri şarkı olarak söylenmekte, küyleri (ezgileri) tekrar bestelenmektedir. Çünkü o bir özgürlük sembolüdür. Kazak halkının özgürlüğü için Çar Rusyası'nın istila politikasını kabullenmeyip bu yolda hayatını veren ve şiirleriyle halkı açıkça ayaklanmaya çağıran bir mücadelecidir. Mahambet'in Kazak Sultanlarına karşı söylediği şiirler ağızdan ağıza ezbere söylendiğinden de şiirlerinin gün geçtikçe değer kazandığını görmekteyiz. Kazak Türklerinin Bağımsızlık yolunda verdiği ulusal kurtuluş mücadelelerinde İsatay Taymanulı ve Mahambet Ötemisulı önderliğindeki halk ayaklanmasının büyük önemi vardır.

Kaynaklar

- Abutalıpov, N. *Dala Danaları /Qızğış Qus/*, Bilik Baspa Üyi Yayınları, Almatı 2001.
- Baqtıyarova, R., Halenova R., Qarabayeva S., Idısova O. *Er Esimi – El Esinde / Edebiyet Pen Önerdegi Mahambet Beynesin Jasav Meselesine/*, Oral Pedagojik Enstitüsü Yayınları, Oral 1986.
- Amanov, Şakir ve Ahmetov, Şegen vd., *7 sınıf Kazak Edebiyatı*, Ravan Yayınları, Almatı 1996.
- Jumaliyev, Kajım, *Egevlı Nayza*, Jazuşı Yayınları, Almatı 1979.
- Kalijanov, Valihan, *Halk Edebiyetindegi Tarih Körinisteri*, II-Tom, Muhtar Avezov Edebiyat Jane Öner İnstitutı Yayınları, Almatı 2016.
- Kara, Abdulvahab, *Eski Devirlerden Günümüze Kazakistan ve Kazaklar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.
- Kara, Füsün, “Rus Kolonizasyonuna Karşı Kazak Mukavemeti”, Prof. Dr. Salim Cöhce Armağanı: Türk Tarihine Adanmış Çileli Bir Ömür, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2017, 205-220.
- Kayıp, Kenjeğali, *Davulpaz*, Üş Qıyan Yayınları, Almatı 2003.
- Mağavin, Muhtar ve Baydildayev, Mardan, *Bes Ğasır Jırıldadı*, 2 cilt., Jazuşı Yayınları, Almatı 1989.
- Mahambet, *Jorq Jırları /Oy Tolğam/*, Abay Klubu Yayınları, Almatı 2007.
- Mambet Koygeldiyev, *Ulıtq Sayasi Elita Qızmeti men Tağdırı (XVIII-XX. yy)*, Jalın Yayınları, Almatı 2004.
- Toktagul, Biken “Mahambettanuvdın Bastav Bulaktarı”, Mahambet – Ult-Azattıq Köterilis Jarısı Konferansı Bildirileri, Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, Çimkent 2003.
- Valikhanov, Edige, “Kazak Halkının Rus Sömürgeciliğine Karşı Ulusal Kurtuluş Mücadelesi”, Kazakistan Tarihi: Makaleler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007, s. 96-104.

